

Literatury českého středověku a raného novověku...

Mediální a náboženský kontext

Co se dozvím:

- Co přineslo nové médium – knihtisk.
- Jaký dosah na literární dění v českých zemích měly náboženské spory.
- Co znamenají pojmy reformace/protireformace/rekatolizace.
- Jak rozumět pojmům renesance a humanismus.

Jedním z mezníků mezi středověkem a novověkem je zdokonalení a rozšíření knihtisku. S knihtiskem se spojuje představa zrodu „modernosti“, „moderního světa“. Vedle toho se v poslední době – v souvislosti s nástupem **digitálních médií**, odlišných od světa tištěných médií – mluví o nynějším novém předělu, o začátku nové kultury, ne-li přímo nové epochy.

K podobnému mediálnímu předělu došlo právě ve 2. pol. 15. stol. a na přelomu 15. a 16. stol. Knih tisk přinesl zásadní proměnu. Kniha postupně přestala být artefaktem dostupným jen malé hrstce lidí (vzdělavcům, resp. kléru, a šlechtě), komunikátem zacíleným na konkrétního adresáta. Tiskaři byli v první řadě podnikatelé, nikoli literární mecenáši a jejich produkce zpravidla odrážela obchodní zájmy a připravenost obyvatelstva na nové médium, které také proměnilo způsob vnímání textu.

Knih tisk umožnil (oproti rukopisnému šíření knihy):

- **plošný oběh** jednoho textu,
- relativně **rychlou výrobu desítek až stovek** více méně **totožných exemplářů** textu,
- **znásobení dosahu** takového textu.

První tiskárny, které se rychle rozšiřují po celé Evropě brzy po polovině 15. stol., byly něco jako dnešní start-upy. (Podrobněji ke knihtisku viz exkurz „Knih tisk. Stručný výklad“.)

Knihtisk poznenáhlu přinesl na rozdíl od rukopisné knihy také několik změn spojených s podobou či strukturou knihy: titulní strany tisků podávají **nově** informace o autorovi či tiskaři; vzniká **nový** vztah autor – nakladatel (první soudní proces mezi autorem a jeho nakladatelem se datuje do r. 1500!). Mění se struktura knihy a postupně přechází do té podoby, jak knihu – zhruba – známe dnes, kdy je například rejstřík uspořádán **abecedně** (nikoli tematicky) a odkazuje se v něm na **strany** knihy (nikoli na čísla kapitol, jako tomu bylo často dřív).

Knihtisk také v průběhu 16. stol. napomohl Martinu Lutherovi v šíření jeho myšlenek (nejprve v německojazyčných oblastech Evropy) a přispěl tak ke zrodu nových křesťanských církví.

Křesťanská církev měla ve **starověku** dvě mocenská centra: metropole **Řím** a **Konstantinopol** (šlo o centra dvou říší spojených s počátky křesťanství – Řím byl hlavním městem Říše západodřímské a Konstantinopol Východořímské /Byzantské/ říše). Západní a východní křesťanství se postupně navzájem odcizovalo, což bylo umocněno jak **rozdílným jazykem**, a tudíž i zřetelnou jazykovou bariérou mezi **latinou** (Západ) a **řečtinou** (Východ, tj. Byzanc), tak i **kulturními odlišnostmi**. Rivalita mezi oběma centry křesťanství narůstala. **PŘÍPOMENĚME SI**: S východní (byzantskou) tradicí u nás souvisí literatura a kultura staroslověnská a církevněslovanská (obě se na našem území uplatnily jen epizodicky).

V roce **1054** pak došlo v křesťanské církvi k velkému **schismatu** (= rozštěpení) mezi **západní** a **východní** církví. Konstantinopolský patriarcha (hlava východní církve) exkomunikoval (= vyloučil z církve) římského biskupa (hlavu západní církve) a ten na to odpověděl stejným krokem.

Důležitý zvrát, tentokrát ve vývoji západní, římské církve, přinesla počáteční desetiletí **16. století**. Těm předcházelo pět staletí vrcholného a pozdního středověku, kdy církev dosáhla nejvyšších stupňů moci, ale současně vykazovala nejvyšší známky bohatství, korupčnosti a vzdálení se ideám osobnosti, od níž odvozovala svoji existenci: Ježíše Krista. Uvnitř západní církve proto vznikla řada alternativních hnutí, která usilovala o **reformu** církve, její obnovu v původní, nezkažené podobě. Klíčové bylo vystoupení **Jana Husa** v Čechách na počátku **15. století** (upáleného v roce 1415), a především o sto let později na počátku 16. století **Martina Luthera** v Německu, který nepřímou způsobou zapříčinil vznik církevního společenství nezávislého na Římu, tedy nepodléhajícího papeži jakožto hlavě západní církve. Tato reformační církev se pak od poloviny 16. stol. dále štěpila na různé odnože – úhrnem mluvíme o **reformačních** či **protestantských** společenstvích, resp. o **evangelické** církvi.

V dějinném vývoji křesťanské církve se tedy vytvořily tři hlavní proudy křesťanství:

- **východní** (pravoslavný, ortodoxní),
- **protestantský** (evangelický, reformační, luterský),
- **katolický** (pod centrálním vedením římského biskupa – papeže).

Patnácté století, kdy vrcholí snahy o reformu církve (viz Jan Hus a jeho stoupenci), je u nás do velké míry obdobím náboženských bojů a sporů (vzpomeňte na husitství v 1. pol. 15. stol.). Ve 2. pol. 15. stol. pak v Čechách koexistují oficiálně dvě křesťanské církve, menšinová katolická a většinová utrakvistická, obě s vlastní vnitřní správou (organizací). Počátkem roku 1485 byl mezi katolíky a utrakvisty sjednán náboženský mír, který měl minimalizovat stále se vynořující konflikty zejména mezi radikálními utrakvisty a katolíky. Zcela nelegitimní postavení měly nejrůznější sekty i zvláštní odnož české reformace, tzv. Jednota bratrská, která právě na přelomu 15. a 16. století prodělávala výrazný vnitřní přerod a přestávala se tolik uzavírat okolnímu světu i širšímu vzdělání;¹ počet členů Jednoty stoupal, velká část z nich přešla z venkova do měst.²

Jako důsledek husitských válek a národnostních tenzí ubylo v 15. stol. u nás německého obyvatelstva; většina území Čech včetně Prahy byla etnicky a jazykově česká. Latina do jisté míry ztratila své postavení v oblasti administrativy i literární tvorby, zůstala však jazykem vyššího vzdělání; čeština se uplatnila i v psané formě v širokém žánrovém a funkčním spektru. Pouze v těch oblastech Čech, kde žilo převážně německé obyvatelstvo (tj. při dnešních hranicích s Polskem, Německem a Rakouskem), dominuje nebo češtině konkuruje němčina. U části obyvatel pak předpokládáme nebo máme doložen německo-český bilingvismus, u menší části vzdělanců pak latinsko-německo-český trilingvismus, který však měl převážně recepční podobu – nevíme o autorech, kteří by psali ve všech třech jazycích.

Koncem 15. stol se u nás zřetelně ozývají první ohlasy humanismu. (Podrobněji v přednášce č. 4.) Humanismus a renesance v českých zemích nabyly specifického charakteru, protože se uplatňovaly v prostředí, kde byla živá tradice **husitství** a kde

¹ O století později z jejích řad vzejde jeden z významných intelektuálů evropského novověku Jan Amos Komenský (Comenius).

² S působením Jednoty je později spjat i jeden z nejvýznamnějších českých biblických překladů, tzv. Bible kralická.

působily vlivy **reformace**. Spor o podobu církve, který probíhal mezi katolickou a protestantskou stranou, nesměřoval jen k náboženským otázkám, ale dotýkal se i morálních hodnot a uspořádání společnosti. V literární tvorbě přispěla reformace v našem prostředí k trvalému rozvíjení tvorby **duchovních písní**, pro vlastní věroučné spory však byly příznačné spisy **agitační, polemické** a **satirické**, které vznikaly jak na straně protestantů, tak i katolíků. Husitství vedle odkazu morálního patosu, věroučné autenticity a vojenského věhlasu zanechalo i vnucený odkaz izolacionismu a nedůvěry vůči vývojovým tendencím za hranicemi Čech (diplomatické úsilí Jiřího z Poděbrad zařadit země Koruny české do evropského povědomí bylo jen krátkou epizodou). V průběhu 15. stol. např. velmi upadla úroveň pražské univerzity a zájemci o kvalitní vzdělání odcházeli studovat na zahraniční univerzity (nejčastěji italské nebo německé).

Označení **renesance** se užívá jako nadřazeného pojmu – označuje se tak buď celá **dějinná epocha**, nebo **umělecký či celkově životní sloh** (tedy způsob myšlení; kulturní, hospodářské, politické a duchovní tendence).

Tradičně se užívá pojmu **renesance** pro italskou kulturu 14.–16. století. Lze ovšem o renesanci uvažovat i mimo italské prostředí? Mimo Itálii se renesance tak komplexně neuplatnila, přesto jsou její projevy v umělecké tvorbě evidentní v 16. století i v ostatních západní- a středoevropských zemích. Renesance vyšla z negujícího vztahu vůči středověku (vzpomeňme si, že pojem středověk začínají užívat právě italští renesanční učenci ve 2. pol. 15. století, aby pojmenovali období mezi koncem antiky a vlastní dobou – středověk, střední věk se svojí barbarskou podobou, včetně neklasické, dekadentní latiny). Renesance nezaútočila na systém církevní organizace (jako to dělala reformace), ale zaútočila emancipací lidské osobnosti a silou jejího ducha na zkostratělost a pokrytectví církevního myšlení a konání. Renesanci byla vzdána sociální kritika, ta je spojena s reformací.

Humanismus je pak dílčím celkem renesance: chápe se jako proud především literárně-vědecký a ideový, který sice vyšel z Itálie, byl však postupně modifikován a obohacen v ostatních evropských zemích podle potřeb domácího socio-kulturního a ideologického vývoje (viz předchozí odstavec). Lze říct, že humanismus je vnitřní vývojovou linií renesance: směřuje k rozvoji umění i vědeckého poznání, vytváří nové pojetí hodnot; jako literární směr se vrací k myšlenkovému odkazu antiky, usiluje

o obrodu slovesné tvorby návratem k antickým vzorům (řeckým, ale hlavně latinským autorům). Z počátku klade důraz na obnovu stylu latiny, na její přiblížení se latině klasické. Antiku však neobjevil pro novověkou kulturu a literaturu až humanismus, zájem o starověkou kulturu Řecka a Říma existoval i ve středověku, měl však jiný charakter a lišil se intenzitou. Ve středověku bylo studium antických děl prostředkem k lepšímu a hlubšímu pochopení bible, a s tím souvisel také omezený výběr antických děl fungujících ve středověkém kulturním kontextu a jejich specifická interpretace. Humanismus představuje nový způsob osvojení si kulturního odkazu antiky: chápe antickou tradici jako více méně rovnoprávnou biblické. Humanisté se drželi věrně antické metriky, rétoriky, motiviky apod. Z toho plyne, že pro humanistickou literaturu je příznačný určitý formalismus – umělecká praxe se řídí (antickou) teorií, jejími estetickými představami o harmonii a jednotě uměleckého díla.

POZOR: Vedle tohoto užšího historického pojetí humanismu užíváme pojmu humanismus i v širším významu – jako souhrn postojů či snah, jejichž jádrem je podpora důstojnosti člověka a respekt k němu jakožto svébytné duchovní a tělesné bytosti. Kořeny tohoto pojetí jsou už v antické a renesanční kultuře, ale později jsou výrazně ovlivněny osvícenskými ideami.

Jako **renesanci** označujeme široký kulturní proud a proces a také životní styl, který se od konce 14. století šířil nejprve Itálií a od konce 15. století také dalšími evropskými zeměmi; spojujeme si jej s obratem k člověku a pozemským hodnotám, založeným na empirii a důvěře v poznatelnost světa. **Humanismus** jako ideový proud se orientuje na mezinárodní obec učenců; usiluje o filologický a filozofický výzkum antiky, o snahu setkat se nezprostředkovaně s řeckými a římskými prameny, tj. s autentickými antickými texty, které představují ideový, jazykový i formální vzor.